

საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუცია – საქართველოს დამოუკიდებლობის სიმბოლო

აბსტრაქტი

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის (1918-1921) დამფუძნებელი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ქვეყნის ძირითადი კანონის, კონსტიტუციის შემუშავებას და მისი მიღება მიაჩნდათ ყველაზე მნიშვნელოვან მოვლენად დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ. საქართველოს დამფუძნებელმა კრებამ (1919-1921) შეიმუშავა და 1921 წლის 21 თებერვალს მიიღო საქართველოს კონსტიტუცია, რომელსაც თავისი საპატიო ადგილი უკავია მსოფლიო კონსტიტუციონალიზმის ისტორიაში. მას საფუძვლად დაედო ორი უმთავრესი პრინციპი – ერისა და პიროვნების თავისუფლება. კონსტიტუცია, თავისი თანმიმდევრული დემოკრატიზმით, მტკიცე საფუძველს ქმნიდა საქართველოს სახელმწიფოებრივი განვითარებისათვის. საბჭოთა პერიოდში 1921 წლის კონსტიტუცია იყო სიმბოლო იმისა, თუ როგორი უნდა ყოფილიყო ქართული სახელმწიფო, დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ კი უდავოდ იყო მიჩნეული, რომ 1921 წლის კონსტიტუცია საფუძვლად უნდა დაედოდა ქვეყნის ახალ კონსტიტუციას.

I. კონსტიტუციის შემუშავება – დამფუძნებელი კრების უმთავრესი ამოცანა

კონსტიტუციის შემუშავებისა და მიღების პროცესი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არსებობის თითქმის მთელი პერიოდის მანძილზე გრძელდებოდა. ქვეყნის ძირითად კანონზე მუშაობა ჯერ კიდევ დამოუკიდებლობის გამოცხადებამდე დაიწყო. ამიერკავკასიის ფედერაციის არსებობის ხანმოკლე პერიოდში (1918 წლის 22 აპრილი – 26 მაისი) საქართველოს ეროვნულმა საბჭომ, ამიერკავკასიის კონსტიტუციის შესამუშავებლად, საქართველოდან არჩეულ წევრებს დაავალა, მუშაობა დაეწყოთ საქართველოს კონსტიტუციის შემუშავებაზეც, რადგანაც ცხადი

* პროფესორი, პოლიტიკის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი [malkhaz.matsaberidze@tsu.ge]. ამ ნაშრომში გამოყენებულია სტატია: მაცაბერიძე მ., საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუციის შემუშავება და მიღება, კრებულში: ქართული კონსტიტუციონალიზმის სათავეებთან – საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუციის 90 წლისთავი, 2011, 18-41, რომელიც განახლებული და შევსებულია ახალი ინფორმაციითა და მოსაზრებებით.

გახდა – ფედერაციის კონსტიტუცია ვერ დაიწერებოდა, სანამ არ იქნებოდა ჩამოყალიბებული მასში შემავალი სუბიექტების კონსტიტუციები.

ამიერკავკასიის ფედერაცია მალევე დაიშალა და საქართველოს ეროვნულმა საბჭომ (შემდგომში საქართველოს პარლამენტმა) აირჩია საკონსტიტუციო კომისია (1918 წლის 6 ივნისი – 1919 წლის 8 მარტი), რომლის მასალებიც გადაეცა დამფუძნებელი კრების საკონსტიტუციო კომისიას (1919 წლის 18 მარტი – 1921 წლის 21 თებერვალი).¹ თუმცა დამფუძნებელი კრების საკონსტიტუციო კომისიამ გადაწყვიტა, მუშაობა თავიდან დაეწყო.²

საქართველოს დამფუძნებელი კრების შემადგენლობიდან გამომდინარე, რომელშიც დომინირებდა საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია,³ საქართველოს კონსტიტუციის შემუშავება და მიღება ფაქტობრივად ერთი პარტიის ხელში აღმოჩნდა. ქართველი სოციალ-დემოკრატები, მიუხედავად თავიანთი სოციალისტური იდეოლოგიისა და მასების ნაწილში არსებული რევოლუციური განწყობისა, ემიჯნებოდნენ იმ პოლიტიკურ ძალებს, რომლებიც „სოციალიზმის მშენებლობის“ დაუყოვნებლივ დაწყებას მოითხოვდნენ. ქართველი სოციალ-დემოკრატების აზრით, ქვეყანაში არ არსებობდა პირობები სოციალისტური გარდაქმნების დასაწყებად, ხელისუფლებაში სოციალისტების ყოფნა კი უნდა გამოეყენებულყო საქართველოში თანმიმდევრული დემოკრატიული სახელმწიფოს ასაშენებლად.

¹ დამფუძნებელმა კრებამ თავის მესამე სხდომაზე, 1919 წლის 18 მარტს, სხვა კომისიებთან ერთად, აირჩია საკონსტიტუციო კომისიაც 15 წევრის შემადგენლობით. მასში შევიდნენ დამფუძნებელ კრებაში არსებული პარტიული ფრაქციების წარმომადგენლები. სოციალ-დემოკრატებს კომისიაში 10 წევრი ყავდათ. 2-2 წევრით იყო წარმოდგენილი ეროვნულ-დემოკრატიული და სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიები, 1 სოციალისტ-რევოლუციონერი იყო. კომისიის შექმნას კამათი არ გამოუწვევია. ფრაქციებს წინასწარ ჰყავდათ განსაზღვრული თავიანთი კანდიდატები. საკონსტიტუციო კომისიაში სოციალ-დემოკრატიული პარტიიდან შევიდნენ: რ. არსენიძე, ს. ჯაფარიძე, პ. საყვარელიძე, ლ. ნათაძე, ვ. ჯაფარიძე, კ. ანდრონიკაშვილი, რ. ჩიხლაძე, მ. რუსია, გ. ფალავა და პ. წულაია; ეროვნულ-დემოკრატებიდან – ს. კედია და გ. გვაზავა; სოციალისტ-ფედერალისტებიდან – ი. ბარათაშვილი და გ. ლასხიშვილი; სოციალისტ-რევოლუციონერებიდან – ი. გობეჩია. საკონსტიტუციო კომისიაში შემდგომ ახალი ფრაქციების წარმომადგენლებიც შეიყვანეს. კერძოდ, გ. ვეშაპელი ეროვნული პარტიიდან და ტ. ავეტისიანი დაშნაკებისგან.

² მემკვიდრეობითობის უზრუნველყოფა საკონსტიტუციო კომისიის მუშაობაში, წესით, ადვილი იყო, რადგანაც კომისიაში კვლავ დომინირებდა სოციალ-დემოკრატიული პარტია და პარლამენტის საკონსტიტუციო კომისიის რამდენიმე წევრი (ს. ჯაფარიძე, პ. საყვარელიძე, რ. არსენიძე) აირჩიეს დამფუძნებელი კრების საკონსტიტუციო კომისიის შემადგენლობაშიც.

³ 1919 წლის თებერვალში ჩატარებული არჩევნების შემდეგ, დამფუძნებელი კრების 130 წევრიდან 109 სოციალ-დემოკრატი იყო, ორი დამატებითი არჩევნების შემდეგ სოციალ-დემოკრატების რაოდენობა 102 წევრამდე შემცირდა, მაგრამ ეს ბევრს არაფერს ცვლიდა დამფუძნებელ კრებაში არსებულ პოლიტიკურ ძალთა თანაფარდობაში.

საკონსტიტუციო კომისიის მუშაობის შესახებ საინტერესო ცნობას გვაწვდის მისი პირველი თავმჯდომარე, შემდგომში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის იუსტიციის მინისტრი *რაჟდენ არსენიძე*: „დავინწყეთ რა კონსტიტუციის პროექტის შექმნა, ჩვენ ხელთ გვქონდა მსოფლიოს ყოველი უფლებრივი, დემოკრატიული სახელმწიფოს კონსტიტუცია. ვმუშაობდით თითქმის განუწყვეტლივ, მთელი დღე-ღამე. ყოველი მუხლი, ყოველი დებულება, ყოველი აზრი იწვევდა ბევრ დავასა და შეჯახებასაც კი, მაგრამ, საბოლოო ჯამში, ხდებოდა შეთანხმება, ვინაიდან საკონსტიტუციო კომისიის ყოველი წევრი მთელი თავისი შეგნებით და სერიოზულობით ეპყრობოდა ამ მეტად საპასუხისმგებლო საქმეს. უნდა ითქვას, რომ ბევრი ძირითადი იდეა გადავიღეთ შვეიცარიის კონსტიტუციიდან და შევუთავსეთ საქართველოს სინამდვილეს; მაგრამ სხვა უფლებრივი, დემოკრატიული სახელმწიფოს კონსტიტუციებიდანაც გამოვიყენეთ ესა თუ ის პრინციპი.“⁴

საქართველოს სახელმწიფოს ამოსავალი პრინციპები განსაზღვრული იყო 1918 წლის 26 მაისის დამოუკიდებლობის აქტში. საკონსტიტუციო კომისიის გადაწყვეტილებით, დამოუკიდებლობის აქტში ჩამოყალიბებული პრინციპები არა მარტო საფუძვლად დაედო კონსტიტუციის შესაბამის მუხლებს, არამედ თვით დამოუკიდებლობის აქტიც, შესავალი ნაწილის სახით, უნდა დაერთოთ კონსტიტუციისთვის. როგორც აღნიშნავდა გიორგი გვაზავა, დამოუკიდებლობის აქტი „არის დაბადება ჩვენი სახელმწიფოსი“, „... ეს არის ფაქტი, რომლის შემდეგაც მომდინარეობს, მოსჩქეფს ჩვენი უფლებანი...“.⁵

თავიდანვე დაისვა საკითხი, თუ „რას ნიშნავს დემოკრატიული რესპუბლიკა“⁶, რომელსაც აცხადებდა დამოუკიდებლობის აქტი. ამ საკითხზე ყველა პარტიამ წარმოადგინა თავისი პოზიცია. აღნიშნული საკითხის გადაწყვეტას საფუძვლად დაედო სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენელთა ხედვა, რომელთა აზრითაც უნდა მომხდარიყო დემოკრატიული რესპუბლიკის ორი ფორმის – უშუალო დემოკრატიის და საპარლამენტო დემოკრატიის შეხამება.

გადაწყდა, რომ კონსტიტუცია დაეყობ თავებად, ხოლო თავები ცალკე მუხლებად. თავების შემუშავებისათვის გამოყოფილი კომისიის წევრები დამოუკიდებლად მუშაობდნენ მასზე და შემდეგ პროექტს წარუდგენდნენ საკონსტიტუციო კომისიას, რომელიც თავის სხდომაზე განიხილავდა მას.⁷

⁴ *ინასარიძე კ.*, პატარა „ოქროს ხანა“, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა 1918-1921, რადიოლოკენტაცია (მიუნხენი), 1984, 254-255.

⁵ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 859, ფურც. 139.

⁶ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 181, ფურც. 17.

⁷ კონსტიტუციის პროექტის თავდაპირველი მონახაზი შემდგენაირად ჩამოყალიბდა: 1. საზოგადო დებულებანი (*რ. ჩიხლაძე, პ. საყვარელიძე*); 2. სახელმწიფოებრივი ტერიტორია (*პ. საყვარელიძე, რ.*

II. ღონისძიებანი კონსტიტუციის პროექტზე მუშაობის დასაჩქარებლად

კომისიის მიერ კონსტიტუციის პროექტის შემუშავება გაჭიანურდა, რამაც ოპოზიციური პარტიების შეშფოთება გამოიწვია. 1919 წლის ოქტომბერში დამფუძნებელი კრების ეროვნულ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ საკითხი აღძრა დამფუძნებელი კრების პრეზიდენტის წინაშე, რომ საკონსტიტუციო კომისიისთვის მოეთხოვათ ერთი თვის ვადაში კონსტიტუციის პროექტის წარმოდგენა. ფრაქცია აღნიშნავდა, რომ კონსტიტუციის შემუშავება დამფუძნებელი კრების უმთავრეს დანიშნულებას წარმოადგენდა და მიუხედავად გასული 7 თვისა, ამ მხრივ საქმე წინ არ წასულა. კონსტიტუციის შემუშავების დაჩქარება კი აუცილებელი იყო როგორც საშინაო, ისე საგარეო პირობებით. ქვეყნის შიგნით „ამისთანა ისტორიული აქტი მშვიდობიან კალაპოტში ჩააყენებს ჩვენს შინაურ ცხოვრებას, გააღვიძებს ხალხში უფლებრივ შეგნებას და დაამყარებს წესიერებას“.⁸

ეროვნულ-დემოკრატიული ფრაქციის აზრით, კიდევ უფრო დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა კონსტიტუციის მიღებას საერთაშორისო თვალსაზრისით. ახლად შექმნილი სახელმწიფოების, მათ შორის, საქართველოს ცნობარცნობის საკითხი პირველ მსოფლიო ომში გამარჯვებული ქვეყნების ხელში იყო. დასავლეთის ქვეყნების თანაგრძნობას მოიპოვებდნენ ის ახალი სახელმწიფოები, რომელთა „ეროვნული სულისკვეთება და ნებისყოფა“ მიმართული იქნებოდა არა „ანარქიისა და სამოქალაქო ომისაკენ, არამედ უფლებრივი სახელმწიფოს შექმნისა და წესიერების დამყარებისაკენ“.⁹

საკონსტიტუციო კომისიის იმდროინდელმა თავმჯდომარე რაჟდენ არსენიძემ საპასუხოდ განაცხადა, რომ კონსტიტუციის პროექტზე მუშაობა დასასრულს უახლოვდებოდა და „კონსტიტუციის მთავარი ნაწილი უკვე მზად იყო“. მან დამფუძნებელ კრებას აღუთქვა, რომ კონსტიტუციის პროექტს განსახილველად წარადგენდნენ 1920 წლის იანვარში¹⁰, გარდა ამისა, საკონსტიტუციო კომისიამ გადაწყვიტა, საზოგადოების სამსჯავროზე გამოეტანა კონსტიტუციის პროექტის უკვე შემუშავებული თავები.¹¹ ამ გადაწყვე-

ჩიხლაძე); 3. საქართველოს რესპუბლიკის მოქალაქეთა უფლება-მოვალეობანი (კ. ჯაფარიძე); 4. რესპუბლიკის ჯარი (კ. ანდრონიკაშვილი); 5. სახელმწიფო ფინანსები (სპ. კედია); 6. სასამართლო (ი. ბარათაშვილი); 7. სახელმწიფო და ეკლესია (ლ. ნათაძე); 8. ადგილობრივი თვითმმართველობა (მ. რუსია); 9. პარლამენტი; 10. სახელმწიფო მოხელენი (პ. საყვარელიძე, რ. ჩიხლაძე); 11. ეროვნულ უმცირესობათა უფლება (გ. ლასხიშვილი); 12. კონსტიტუციის გადასინჯვა (გ. ნანეიშვილი); 13. საარჩევნო უფლება (გ. ფაღავა, პ. წულაია).

⁸ სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1, საქ. 46, ფურც. 3.

⁹ სცსსა, ფ. 1836, აღწ. 1, საქ. 46, ფურც. 3.

¹⁰ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 191, ფურც. 67.

¹¹ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 180, ფურც. 31.

ტილების შესაბამისად, გაზეთ „საქართველოს რესპუბლიკის“ 1919 წლის 285-ე და 296-ე ნომრებში დაიბეჭდა: 1. აღმასრულებელი ხელისუფლება, 2. მოქალაქეთა უფლებანი, 3. სოციალური უფლებანი, 4. სწავლა-განათლება, 5. სქესთა ურთიერთობა, 6. რესპუბლიკის სამხედრო ძალები, 7. სასამართლო, 8. სახელმწიფო და ეკლესია, 9. ადგილობრივი მმართველობანი და 10. სახელმწიფო მოხელენი.

1920 წლის იანვარში დამფუძნებელი კრების სოციალ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ საკონსტიტუციო კომისიას გადაჭრით მოსთხოვა მუშაობის დაჩქარება.¹² შეშფოთება გამოთქვა დამფუძნებელი კრების პრეზიდიუმმაც. 1920 წლის 7 თებერვალს საკონსტიტუციო კომისიას გაეგზავნა სპეციალური მიმართვა, რომელშიც პრეზიდიუმი კომისიას შეახსენებდა ძველ დაპირებას – 1920 წლის იანვარში კონსტიტუციის პროექტზე მუშაობის დამთავრების თაობაზე და აღნიშნავდა: „იანვარმაც განვლო, მაგრამ კონსტიტუციის დამფუძნებელ კრებისათვის წარდგენისა არავითარი ნიშანი არა სჩანს, არც ის იცის პრეზიდიუმმა, – სახელდობრ როდისათვის უნდა მოველოდეთ მის შემოტანას.“¹³

კომისიის მუშაობას მართლაც სერიოზული ხარვეზები ახასიათებდა. მუშაობის ტემპი აშკარად არადამაკმაყოფილებელი იყო. ასე მაგალითად, 1919 წლის 24 დეკემბერს დაიწყო „სოციალურ უფლებათა“ დებულების განხილვა, მივიდნენ მე-7 მუხლამდე და შემდეგი სხდომისათვის გადადეს. მაგრამ ამ საკითხს მხოლოდ 1920 წლის 4 თებერვალს დაუბრუნდნენ. საკონსტიტუციო კომისიის 1920 წლის 24 იანვრის სხდომაზე პავლე საყვარელიძემ წამოაყენა წინადადება, რომ კომისიის მიერ უკვე შემუშავებული ყველა მასალისათვის თავი მოეყარათ და დაებეჭდათ კონსტიტუციის პროექტი, რომელსაც დაურიგებდნენ კომისიის წევრებსა და ფრაქციებს. გარდა ამისა, გამოერკვიათ, თუ „რა და რა საგანი დარჩა კიდევ განუხილველი“¹⁴. ეს წინადადება კომისიამ ერთხმად მიიღო.

განხორციელდა ორგანიზებული ცვლილებებიც. რადგან საკონსტიტუციო კომისიის თავმჯდომარე რაჟდენ არსენიძე იუსტიციის მინისტრად დაინიშნა, 1920 წლის 24 იანვრის სხდომაზე დაისვა საკითხი, მის ნაცვლად კომისიაში სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციიდან ერთი წევრის მიწვევის შესახებ, რის შემდეგაც უნდა აერჩიათ კომისიის ახალი თავმჯდომარე.¹⁵ 1920 წლის 30 იანვარს რაჟდენ არსენიძის ნაცვლად საკონსტიტუციო კომისიის წევრად ჩაირიცხა კონსტანტინე ჯაფარიძე.¹⁶ თუმცა, უნდა ითქვას,

¹² სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 180, ფურც. 62.

¹³ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 191, ფურც. 67.

¹⁴ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 181, ფურც. 64.

¹⁵ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 181, ფურც. 65.

¹⁶ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 181, ფურც. 411.

რომ რაჟდენ არსენიძე შემდგომშიც აქტიურად აგრძელებდა საკონსტიტუციო კომისიაში მუშაობას.

საკონსტიტუციო კომისიის 1920 წლის 4 თებერვლის სხდომაზე კომისიის თავმჯდომარედ აირჩიეს *პავლე საყვარელიძე*, ხოლო თავმჯდომარის ამხანაგად *სერგი ჯაფარიძე*.¹⁷ მომხდარი ცვლილება მართლაც დაეტყო კომისიის მუშაობას. ამაზე მეტყველებს ისიც, რომ მოწესრიგდა საკონსტიტუციო კომისიის ოქმები. ისინი კარგად გამართული, გადაბეჭდილი და, ხშირად, თავმჯდომარის მიერ არის რედაქტირებული.

კონსტიტუციის პროექტის შემუშავების დაგვიანებით გამოწვეული უკმაყოფილების გასაწელებლად საკონსტიტუციო კომისიამ კვლავ გადაწყვიტა, გამოეყვეყნებინა პროექტის უკვე შემუშავებული თავები. გაზეთ „საქართველოს რესპუბლიკის“ 1920 წლის 17 თებერვლის ნომერში დაიბეჭდა „საქართველოს რესპუბლიკის კონსტიტუციის პროექტის“ დებულებანი: 1. სახელმწიფო ფინანსები; 2. სახელმწიფო ტერიტორია; 3. საზოგადო დებულებანი; 4. პარლამენტი და 5. მოქალაქეობა.

აღსანიშნავია, რომ ამავე გაზეთში 1920 წლის იანვრის ბოლოდან აპრილის დამდეგამდე იბეჭდებოდა *პავლე საყვარელიძის* წერილების სერია საქართველოს კონსტიტუციაზე. ეს იყო პროექტის უკვე გამოქვეყნებული თავების ძირითადი დებულებების კომენტარები და მიზნად ისახავდა საზოგადოების ყურადღების გაზრდას საკონსტიტუციო საკითხებისადმი. 1920 წლის გაზაფხულზე საკონსტიტუციო კომისიამ განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო ეროვნულ უმცირესობათა უფლებების შესახებ სპეციალური თავის შემუშავებას და ამას საკმაოდ დრო მოანდომა.

III. კონსტიტუციის პროექტის საბოლოო რედაქტირება საკონსტიტუციო კომისიის მიერ

საკონსტიტუციო კომისიის 1920 წლის 14 თებერვლის სხდომაზე იმსჯელეს კონსტიტუციის დალაგების სისტემაზე. *პავლე საყვარელიძის* სიტყვით, კონსტიტუცია უნდა დაეყოს თავებად და შემდეგ მუხლებად. „ასეთი სისტემა საუკეთესოდ უნდა ჩაითვალოს, რომ ბუნდოვანობა თავიდან აციცილოთ.“¹⁸

საკონსტიტუციო კომისიის 1920 წლის 6 მარტის სხდომაზე აირჩიეს ე.წ. „მცირე კომისია“, რომელშიც შევიდნენ: აკაკი ჩხენკელი, *პავლე საყვარელიძე* და გიორგი გვაზავა. მიიწვიეს აგრეთვე იუსტიციის მინისტრი, კომისიის ყოფილი თავმჯდომარე რაჟდენ არსენიძე. მცირე კომისიის მო-

¹⁷ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 181, ფურც. 66.

¹⁸ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 180, ფურც. 160.

ვალეობა იყო „კონსტიტუციის გადასინჯვა, კომენტარების განხილვა და მისი სისტემაში მოყვანა“. მცირე კომისიას განხილული მასალები თანდა-თანობით უნდა გადაეცა „დიდი“ კომისიისათვის, ამ უკანასკნელის მიერ საბოლოო დასკვნის გამოსატანად.¹⁹ „გადასინჯვა“ გულისხმობდა კონსტიტუციის პროექტის უკვე შემუშავებული ნაწილების ხელახლა განხილვას ცალკეულ შესწორებათა შეტანის მიზნით. გადაწყდა, რომ ეს მოხდებოდა ცალკე თავების მიხედვით და განსახილველი თავები წინასწარ უნდა ეცნობებინათ ავტორებისათვის.

საკონსტიტუციო კომისიის 6 მარტის სხდომაზე, „მცირე კომისიასთან“ ერთად, შეიქმნა სარედაქციო კომისია, რომელსაც დაევა „კონსტიტუციის რედაქციული გასწორება“. საკონსტიტუციო კომისიიდან მის შემადგენლობაში აირჩიეს აკაკი ჩხენკელი, პავლე საყვარელიძე და გიორგი გვაზავა. ასევე მიიწვიეს ცნობილი მოღვაწეები: კირილე ნინიძე, ივანე ჯავახიშვილი, ივანე გომართელი, გრიგოლ ყიფშიძე, ექვთიმე თაყაიშვილი, ვარდენ ყიფიანი და ივანე კარიჭაშვილი.

საკონსტიტუციო კომისიის 1920 წლის 21 აპრილის სხდომაზე, როდესაც კონსტიტუციის პროექტზე მუშაობა დასასრულს უახლოვდებოდა, დაისვა მისი გამოცემის საკითხი. ადრე კომისიას გადაწყვეტილი ჰქონდა კონსტიტუციის პროექტის გამოცემა კომენტარებთან ერთად. ამ დროისათვის ჯერ კიდევ არ იყო მზად ყველა თავის კომენტარი. ამავ დროს, კომისია დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა კომენტარების გამოცემას. *პავლე საყვარელიძის* სიტყვით, „ეს დიდი მნიშვნელობის მასალა იქნება ისტორიისათვის და მერე საზოგადოებასაც დღეს გაუადვილებს კონსტიტუციის გაცნობასა და შესწავლას“.²⁰

კომისიის ყველა წევრი იმ აზრის იყო, რომ კომენტარები უსათუოდ უნდა გამოექვეყნებინათ. ამიტომ ძალაში დატოვეს ადრინდელი დადგენილება კომენტარების გამოცემის შესახებ. მაგრამ, ამავ დროს, გადაწყვიტეს, რომ კომენტარების მოუმზადებლობის გამო კონსტიტუცია დაებეჭდათ „პროექტის სახით უკომენტაროდ“.²¹

1920 წლის 22 მაისის სხდომაზე საკონსტიტუციო კომისიამ საბოლოოდ დაადგინა, რომ „კონსტიტუციის პროექტი დაიბეჭდოს უკომენტაროდ ფართო საზოგადოების გასაცნობად“²² და ამისათვის დამფუძნებელი კრების პრეზიდიუმის ნებართვა ითხოვა. საკონსტიტუციო კომისიის 1920 წლის 2 ივნისის სხდომაზე წაიკითხეს სარედაქციო კომისიის მიერ შესწორებუ-

¹⁹ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 181, ფურც. 139.

²⁰ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 181, ფურც. 210.

²¹ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 181, ფურც. 210.

²² სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 181, ფურც. 249.

ლი კონსტიტუციის პროექტის ტექსტი. საჭიროდ მიიჩნის ზოგიერთი მცირე შესწორების შეტანა. ამავე დროს დაადგინეს, რომ ტექსტში ახალი დამატებები აღარ შეეტანათ და „კონსტიტუცია დღესვე მიცემულ იქნეს დასაბეჭდად“. აუცილებელი შესწორებების შეტანა დაევალა მცირე კომისიას, რომელსაც შესწორებები უნდა შეეტანა უკვე სტამბურად აწყობილ ტექსტში კორექტურის სახით.²³

1920 წლის 8 ივნისს საკონსტიტუციო კომისიამ დამფუძნებელი კრების პრეზიდიუმს გაუგზავნა სტამბიდან გამოტანილი კონსტიტუციის პროექტის ანაბეჭდი. კომისია აღნიშნავდა, რომ შედგენილია აგრეთვე „განმარტებითი წერილი“ – დაახლოებით – 300 გვერდის მოცულობისა. რადგანაც მისი დაბეჭდვა დიდ დროს მოითხოვდა, სჭირდებოდა რედაქტირება და ზოგანი კი „საშინაარსო შესწორებანი“ და, ამასთან, „კონსტიტუციის პროექტის წარმოდგენა ისედაც დაგვიანდა“, ამიტომ დაიბეჭდა მხოლოდ პროექტი, „განმარტება“ კი დატოვებული იქნა „როგორც მასალა, რომელიც შეიძლება შემდეგში იქნეს გამოცემული და რომლითაც სარგებლობა ამა თუ იმ საკითხის გასარკვევად ახლაც შეიძლება“.²⁴ უნდა ითქვას, რომ საკონსტიტუციო კომისიის მასალებში აღნიშნული „განმარტებითი წერილი“ მთლიანი სახით არაა შემონახული, თუმცა, როგორც ჩანს, მის ნაწილებს წარმოადგენს იქ დაცული კონსტიტუციის ცალკეული თავების კომენტარები.

1920 წლის 9 ივნისს დამფუძნებელი კრების პრეზიდიუმმა იმსჯელა საკონსტიტუციო კომისიის მიერ წარმოდგენილი კონსტიტუციის პროექტის შესახებ და დაადგინა, რომ „კონსტიტუციის პროექტი დაბეჭდისთანავე დაეგზავნოს დამფუძნებელი კრების ფრაქციათ, თვითეულ წევრს, მთავრობას და უწყებათ“.²⁵ რაც შეეხება დამფუძნებელი კრებისათვის კონსტიტუციის პროექტის განსახილველად გადაცემის საკითხს, იგი ცალკე უნდა გადაეწყვიტათ.

1920 წლის ივნისში გამოქვეყნებული საქართველოს კონსტიტუციის პროექტი შედგება 17 თავისა და 166 მუხლისაგან. საკონსტიტუციო კომისია დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა პროექტის სტრუქტურას. როგორც პავლე საყვარელიძე აღნიშნავდა, საკონსტიტუციო კომისიას სურდა, რომ „საქართველოს კონსტიტუციაში სათაურებს შეესაბამებოდეს მათი შინაარსი, რომ ის ნათლად და მარტივად იყოს შედგენილი და ამავე დროს ადვილი შესასწავლიც იქნეს“.²⁶ კონსტიტუციის პროექტის სტრუქტურა შემდგომში უცვლელად მიიღო დამფუძნებელმა კრებამ.

²³ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 181, ფურც. 265.

²⁴ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 181, ფურც. 136.

²⁵ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 863, ფურც. 22.

²⁶ „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1920 წლის 8 თებერვალი.

კონსტიტუციის პროექტის გამოქვეყნებისა და სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მე-2 ყრილობის მიერ საკონსტიტუციო საკითხების განხილვის შემდეგ ამ პარტიის ხელმძღვანელობის ნაწილს აზრად მოუვიდა, რომ დამფუძნებელ კრებას დაუყოვნებლივ დაეწყო კონსტიტუციის პროექტის განხილვა. საქართველოს ს.დ. მუშათა პარტიის ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმის სხდომაზე 1920 წლის 8 ივლისს, *ნოე რამიშვილის* თავმჯდომარეობით (ესწრებოდნენ: *ალექსანდრე ლომთათიძე, იოსებ სალაყაია, ვასილ წულაძე, ილია ბადრიძე, სილიბისტრო ჯიბლაძე*) დაადგინეს, რომ დამფუძნებელი კრება „აუცილებლად შეუდგეს... ეხლავე კონსტიტუციისა და ბიუჯეტის განხილვას“.²⁷

საკითხს კვლავ დაუბრუნდნენ 1920 წლის 11 ივლისს ცენტრალური კომიტეტის სხდომაზე (ესწრებოდნენ: *ნოე რამიშვილი, ალექსანდრე დგებუაძე, ვასილ წულაძე, იოსებ სალაყაია, ევგენი გეგეჭკორი, სეით დევდარიანი, ბაგრატ მიკირტუშოვი, ნოე ხომერიკი, სილიბისტრო ჯიბლაძე, ნოე ჟორდანიანი, აკაკი ჩხენკელი*). *ევგენი გეგეჭკორი* მოითხოვდა დამფუძნებელ კრებაში კონსტიტუციის პროექტის განხილვის დაუყოვნებლივ დაწყებას, რადგანაც კონსტიტუციის მიღება საჭირო იყო „საგარეო საქმისათვის“, ხელს შეუწყობდა რესპუბლიკის იურიდიულ ცნობას.²⁸ ამის წინააღმდეგ გამოვიდა *ნოე ჟორდანიანი* და აღნიშნა, რომ შეუძლებელი იყო კონსტიტუციის პროექტის განხილვის დაუყოვნებლივ დაწყება და დაასახელა რამდენიმე მიზეზი: ა) სხვა პარტიები მზად არ იყვნენ კონსტიტუციის განხილვის დაწყებისათვის და ამიტომ „წინააღმდეგნი არიან, რომ ეხლა შევუდგეთ განხილვას“; ბ) საეჭვო იყო კვორუმის შედგენა, რადგანაც შეიძლებოდა სხვა პარტიების დეპუტატები „ეხლავე ყველანი დასასვენებლად წავიდნენ“ და მაშინ კვორუმის შესადგენად სხდომას მინისტრებიც უნდა დასწრებოდნენ; გ) გარდა ამისა „ყოვლად შეუძლებელი“ იყო, რომ მარტო სოციალ-დემოკრატიის წარმომადგენლებს განეხილათ და მიეღოთ კონსტიტუცია სხვა პარტიების მონაწილეობის გარეშე, „ამაზე ატყდებოდა დიდი დავა და უკმაყოფილება პარტიებში“; დ) ამავე დროს, კონსტიტუციის განხილვის წინ აუცილებელი იყო პრესაში კამპანიის დაწყება, ამ საკითხზე „ბევრი უნდა იწერებოდეს“. ამ მიზეზების გამო, *ნოე ჟორდანიანს* განცხადებით, „მთავრობამ გადასდო კონსტიტუციის განხილვა“.²⁹

კამათში სხვებმაც მიიღეს მონაწილეობა და სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ხელმძღვანელობის უმრავლესობა კონსტიტუციის განხილვის გადადების წინააღმდეგი აღმოჩნდა. ამიტომ დაადგინეს: „არ გადაიდვას. შეუდგნენ ეხლავე განხილვას. იქნეს გენერალური დებატები, შემდეგ ჩვენი

²⁷ სცსსა, ფ. 1825, აღწ. 1, საქ. 130, ფურც. 92.

²⁸ სცსსა, ფ. 1825, აღწ. 1, საქ. 129, ფურც. 52.

²⁹ სცსსა, ფ. 1825, აღწ. 1, საქ. 129, ფურც. 52.

ფრაქციიდან განაცხადებენ, რომ შესწორებები გვაქვს და კომისიას მიეცემა წინადადება რომ იმუშაონ.³⁰ თუმცა, საბოლოოდ, დამფუძნებელი კრების მიერ კონსტიტუციის პროექტის განხილვის დაუყოვნებლივ დაწყების მცდელობა უშედეგო აღმოჩნდა.

IV. დამფუძნებელ კრებაში კონსტიტუციის პროექტის განხილვის დაწყება

დამფუძნებელი კრების რეგლამენტით განსაზღვრული არ იყო კონსტიტუციის პროექტის განხილვის განსაკუთრებული წესი. ამის გამო, როდესაც დღის წესრიგში დადგა პროექტის განხილვა, თავისთავად წამოიჭრა საკითხი – განეხილათ იმავე წესით, როგორც ჩვეულებრივი კანონი, თუ შემუშავებინათ ცალკე რეგლამენტი. საბოლოოდ გადაწყვიტეს, რომ კონსტიტუციის პროექტი ჩვეულებრივი სამი წაკითხვის ნაცვლად ხუთი წაკითხვით უნდა განეხილათ.³¹

1920 წლის 24 ნოემბერს დამფუძნებელი კრების მეორე სესიის 59-ე საგანგებო სხდომაზე დაიწყო კონსტიტუციის პროექტის განხილვა. მოხსენებით გამოვიდა საკონსტიტუციო კომისიის თავმჯდომარე პავლე საყვარელიძე, რასაც მოჰყვა პარტიების წარმომადგენელთა ვრცელი მოხსენებები. დამფუძნებელი კრების 8 დეკემბრის სხდომის შემდეგ კონსტიტუციის პროექტის შესახებ თავიანთი პოზიცია უკვე ოფიციალურად ჰქონდათ ჩამოყალიბებული საქართველოს წამყვან პოლიტიკურ ძალებს.

კონსტიტუციის განხილვისადმი მიძღვნილმა პირველივე სხდომებმა აჩვენა, რომ განხილვას დიდი დრო დასჭირდებოდა და კვირაში ერთი სხდომა საკმარისი არ იყო. ამიტომ, კონსტიტუციის პროექტის განხილვის დაჩქარების მიზნით, დამფუძნებელი კრების პრეზიდიუმისა და ფრაქციების წარმომადგენლების შეერთებულმა სხდომამ 1920 წლის 7 დეკემბერს ერთხმად დაადგინა, რომ კონსტიტუციის განხილვას, ოთხშაბათის გარდა, დათმობოდა კიდევ ერთი დღე საკუთრად. ასეთ დღედ დასახელდა კვირა, 12-15 საათებს შორის. დამფუძნებელი კრების მუშაობაში სამშაბათი რჩებოდა ჩვეულებრივი საკანონმდებლო საკითხებისათვის, პარასკევი დაეთმობოდა სასწრაფო საკითხებს და, თუ დრო დარჩებოდა, ეს დროც

³⁰ სცსსა, ფ. 1825, აღწ. 1, საქ. 129, ფურც. 53.

³¹ პირველი წაკითხვა – კონსტიტუციის ძირითადი კანონების ზოგადი განხილვა; მეორე წაკითხვა – კონსტიტუციის პროექტის ცალკეული თავების ძირითად დებულებათა ზოგადი განხილვა; მესამე წაკითხვა – ცალკეული თავების მუხლობრივი განხილვა; მეოთხე წაკითხვა – ცალკეულ თავებს შორის წინააღმდეგობათა დასაძლევად შემოტანილი შესწორებებისა და ცვლილებების განხილვა; მეხუთე წაკითხვა – მთლიანი ტექსტის საბოლოო რედაქცია. მეორე და მესამე კითხვას შორის აუცილებელი იყო 10-დღიანი შუალედი, რომლის გამოყენებაც ცალკეული თავების განსახილველად შეიძლებოდა.

კონსტიტუციის განხილვას უნდა მოხმარებოდა.³² კონსტიტუციის განხილვის წესის აღნიშნული დამატება დაადასტურა დამფუძნებელი კრების 7 დეკემბრის სხდომამ.³³

V. დისკუსია ცენტრალური ხელისუფლების მოწყობის თაობაზე

საკონსტიტუციო კომისიის მოხსენება ფაქტობრივად გამოხატავდა სოციალ-დემოკრატიული პარტიის პოზიციას, მაგრამ რიგ პრინციპული მნიშვნელობის საკითხებზე პარტიაში საერთო თვალსაზრისი არ არსებობდა. ეს კარგად გამოჩნდა *ნოე ჟორდანიას* გამოსვლის შემდეგ. მან ყურადღება გაამახვილა სახელმწიფოებრივი მოწყობის ძირითად საკითხებზე და სასტიკად გააკრიტიკა კონსტიტუციის პროექტის შესაბამისი ნაწილი. პირველ რიგში, მას შეუძლებლად მიაჩნდა უშუალო დემოკრატიის ინსტიტუტების – რეფერენდუმისა და საკანონმდებლო ინიციატივის შეთავსება პარლამენტარიზმთან. საპარლამენტო სისტემის დროს მთავრობა დგება და იშლება საპარლამენტო უმრავლესობის სურვილის მიხედვით. საპარლამენტო სისტემა გულისხმობს სამთავრობო კრიზისებს, რაც შეიძლება მოჰყვეს პარლამენტთან უთანხმოებას კერძო პრაქტიკული ხასიათის საკითხებთან დაკავშირებითაც. თუ პარლამენტს მოსწონს მთავრობის საერთო პოლიტიკური ხაზი, ცალკეულ საკითხებზე უთანხმოების შემთხვევაში, მთავრობა უნდა ემორჩილებოდეს პარლამენტის დადგენილებას და ასრულებდეს მას.

პროექტის მეორე მნიშვნელოვანი წინააღმდეგობა, *ნოე ჟორდანიას* აზრით, პრეზიდენტის ფუნქციის უარყოფა იყო. მისი განცხადებით, აღნიშნული სისტემა „პარლამენტარიზმის ღვიძლი შვილია... პარლამენტარიზმიდან შეჭველად გამომდინარეობს პრეზიდენტის არსებობა“. კერძოდ, მთავრობის კრიზისის დროს პრეზიდენტი აგრძელებს საქმიანობას და საჭირო გადაწყვეტილებებს ღებულობს. *ნოე ჟორდანიას* მიაჩნდა, რომ უნდა განხორციელებულიყო „პარლამენტარიზმის და დემოკრატიზმის სისტემების“ ისეთი შეერთება, რომელიც დასძლევდა პროექტის თანდაყოლილ ნაკლს. მას საჭიროდ მიაჩნდა მთავრობის თავმჯდომარის გარკვეული ვადით არჩევა, რომელსაც დაეკისრებოდა „ფუნქცია პრეზიდენტისა, სახელმწიფო წარმომადგენლობა“. კონსტიტუციის პროექტის ზოგადი განხილვის დროს კამათი ძირითადად გაიშალა *ნოე ჟორდანიას* მიერ წამოჭრილ საკითხებზე. მით უმეტეს, რომ ეროვნულ-დემოკრატიული ფრაქციის წარმომადგენელმა *გიორგი გვაზავამ* თავის გამოსვლებში სწორედ აღნიშნულ საკითხებზე გაამახვილა ყურადღება და გადაჭრით მოითხოვა პრეზიდენტის თანამდებობის შემოღება.

³² სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 863, ფურც. 84.

³³ სცსსა, ფ. 1833, აღწ. 1, საქ. 736, ფურც. 226.

VI. ფრაქციების წინადადებების განხილვა კონსტიტუციის პროექტთან დაკავშირებით, მსმრების ალტერნატიული პროექტი

კონსტიტუციის პროექტის განხილვის წესის შესაბამისად, ფრაქციები თავიანთ შესწორებებს თავების მიხედვით, განსაზღვრულ ვადაში წარუდგენდნენ ხოლმე დამფუძნებელი კრების პრეზიდიუმს. შემდეგ შესწორებები ეგზავნებოდა საკონსტიტუციო კომისიას დასკვნისათვის. საკონსტიტუციო კომისია თავის სხდომაზე განიხილავდა ფრაქციათა წინადადებებს და ზოგიერთ მათგანს მისაღებად მიიჩნევდა (ძირითადად სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის მიერ შეტანილს). ფრაქციათა წინადადებანი, საკონსტიტუციო კომისიის დასკვნით, შესაბამისი თავის მუხლობრივი განხილვის წინ ეგზავნებოდა ყველა ფრაქციას, დამფუძნებელი კრების სხდომაზე განიხილებოდა ყოველი მუხლის შესწორებანი და, საბოლოოდ, განისაზღვრებოდა, თუ რა იქნებოდა მათგან მიღებული. დამფუძნებელმა კრებამ, თავისი შემადგენლობიდან გამომდინარე, ძირითადად, მიიღო სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მიერ წარდგენილი შესწორებანი.

დამფუძნებელი კრების 1920 წლის 15 დეკემბრის სხდომაზე ილია ნუცუბიძემ დამფუძნებელ კრებას წარუდგინა ესერთა მიერ შემუშავებული კონსტიტუციის პროექტი და ამით დაადგინა საკონსტიტუციო კომისიის მიერ შემუშავებული პროექტის სრული უარყოფის გზას. როგორც ჩანს, ესერები იმედოვნებდნენ, რომ დამფუძნებელი კრება თანაბრად განიხილავდა ორივე პროექტს და მათ შესაძლებლობა მიეცემოდათ, დანარჩენი პარტიებისგან მკვეთრად გამიჯვნით, ხალხის თვალში აემადლებინათ ავტორიტეტი, საკუთარი პროექტი „ხალხის ინტერესების ჭეშმარიტ გამომხატველად“ წარმოედგინათ.

ესერების მიერ კონსტიტუციის ალტერნატიული პროექტის წამოყენება არა მარტო სოციალ-დემოკრატებმა, არამედ სხვა პარტიებმაც დაგმეს (1921 წლის 12-13 თებერვალი). გადაწყდა, რომ ესერების კონსტიტუციის პროექტს დამფუძნებელი კრება არ განიხილავდა. ესერების ფრაქციას, კონსტიტუციის პროექტის განხილვის დროს, შეეძლო სათანადო შესწორებების შეტანა.

VII. დისკუსია კონსტიტუციის მიღების პროცედურის თაობაზე

პროექტის განხილვის დროს ცხარე კამათი გამოიწვია, თუ ვის უნდა მიეღო კონსტიტუცია. გამოიკვეთა ორი თვალსაზრისი: 1. კონსტიტუცია უნდა მიიღოს დამფუძნებელმა კრებამ, 2. კონსტიტუციის მისაღებად საჭიროა რეფერენდუმის მოწყობა – კონსტიტუციის გატანა ხალხის სამსჯავროზე. ორივე მხარეს თავისი არგუმენტები ჰქონდა. რეფერენდუმის მომხრენი

ასაბუთებდნენ, რომ უაღრესად დემოკრატიული და ლოგიკური ნაბიჯი იქნებოდა კონსტიტუციის დამტკიცება რეფერენდუმის გზით – თუ კონსტიტუციაში შეტანილი ცვლილება „ძალაში შედის მხოლოდ ხალხის უმრავლესობის მიერ დადასტურების შემდეგ“ (კონსტიტუციის 147-ე მუხლი), მაშინ თავად კონსტიტუციის მისაღებადაც აუცილებელი უნდა ყოფილიყო ხალხის დასტური.

სოციალისტ-ფედერალისტი *სამსონ დადიანი* მხარს უჭერდა რა რეფერენდუმის ჩატარებას, აღნიშნავდა, რომ, თუკი ხალხს კონსტიტუციით აქვს მასში ცვლილებების შეტანის უფლება, „ულოლიკობა იქნებოდა თავიდანვე არ დავეკითხოთ ამ ხალხს – სურს თუ არა ეს კონსტიტუცია“. რადგანაც ხალხია „ერთადერთი მატარებელი სუვერენობისა“, ამიტომ „დამფუძნებელ კრებას არ შეუძლია რაიმე უწყალობოს, მიანიჭოს ხალხს. ვინაიდან დამფუძნებელი კრებაც თავის უფლებებს იღებს ხალხიდან“.³⁴ კონსტიტუციის პროექტის რეფერენდუმზე გატანას განსაკუთრებით გადაჭრით მოითხოვდნენ ესერები, იმ იმედით, რომ ხალხი უარყოფდა საკონსტიტუციო კომისიის მიერ შემუშავებულ პროექტს და გზა გაეხსნებოდა მათი პარტიის მიერ შემუშავებულ კონსტიტუციას.

თუმცა საკონსტიტუციო კომისიაში უმრავლესობას მაინც რეფერენდუმის მოწინააღმდეგენი შეადგენდნენ. მათი აზრით, დამფუძნებელი კრება არჩეული იყო სწორედ კონსტიტუციის მისაღებად. აღნიშნული საკითხის გადაწყვეტა, რა თქმა უნდა, დამოკიდებული იყო სოციალ-დემოკრატიული პარტიის პოზიციაზე. საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის კონფერენციამ (1921 წლის 19-20 იანვარი) საჭიროდ მიიჩნია კონსტიტუციის მიღების დაჩქარება და, ამიტომ, საბოლოოდ უარყო რეფერენდუმის ჩატარების იდეაც.³⁵ მაგრამ დამფუძნებელ კრებას კონსტიტუციის მიღება მოუხდა ისეთ პირობებში, რომელსაც, ალბათ, ვერავინ წარმოიდგენდა.

VIII. როდის დაამთავრებდა დამფუძნებელი კრება კონსტიტუციის განხილვას

1921 წლის იანვარ-თებერვალში საქართველოს დამფუძნებელი კრება აგრძელებდა კონსტიტუციის პროექტის განხილვას. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მმართველ სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას, რომელსაც დამფუძნებელ კრებაში საკონსტიტუციო უმრავლესობა ჰყავდა, შეეძლო, შედარებით მოკლე ვადაში დაემთავრებინა კონსტიტუციის პროექტის განხილვა და მიღება, მაგრამ კონსტიტუციის საფუძვლიან და

³⁴ „სახალხო საქმე“, 1920 წლის 21 ოქტომბერი.

³⁵ „ერთობა“, 1921 წლის 23 იანვარი.

ხანგრძლივ განხილვას საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მესვეურები ქვეყნისთვის მნიშვნელოვან პოლიტიკურ მოვლენად მიიჩნევდნენ.

კონსტიტუციის პროექტის განხილვა გაჭიანურდა. 1920 წლის 20 იანვარს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის კონფერენციამ მოსთხოვა პარტიის ხელმძღვანელ ორგანოებს, რომ კონსტიტუციის განხილვა დამთავრებულიყო „არა უგვიანეს ორი თვისა“.³⁶ ანუ კონსტიტუციის განხილვა და მიღება უნდა დამთავრებულიყო მარტის შუა რიცხვებამდე და ამ გადაწყვეტილებით უნდა ეხელმძღვანელა სოციალ-დემოკრატიულ ფრაქციას დამფუძნებელ კრებაში. არ არის გამორიცხული, რომ კონსტიტუცია მიეღოთ 1921 წლის 12 მარტს, ანუ დაემთხვიათ დამფუძნებელი კრების მუშაობის დაწყების მე-3 წლისთავისათვის.³⁷ კონსტიტუციის მიღებით, დამფუძნებელი კრება შეასრულებდა თავის უმთავრეს ამოცანას.

12 მარტი იქნებოდა თუ სხვა რომელიმე დღე, კონსტიტუციას 1921 წლის გაზაფხულზე აუცილებლად მიიღებდნენ, შემოდგომაზე კი უკვე კონსტიტუციის საფუძველზე, პარლამენტის არჩევნები უნდა ჩატარებულიყო. მოვლენათა შემდგომ განვითარებას უკვე კონსტიტუცია განსაზღვრავდა. 1921 წლის კონსტიტუციის 61-ე მუხლში აღნიშნულია: „პარლამენტი იკრიბება ყოველწლივ ნოემბრის პირველ კვირა დღეს. ახალი პარლამენტის არჩევნები ინიშნება შემოდგომაზე, ერთსა და იმავე დროს მთელს რესპუბლიკაში, იმ ვარაუდით, რომ ახლად არჩეული დეპუტატები დაესწრნენ პარლამენტის გახსნას.“

ახალი პარლამენტის შეკრებამდე კი საქართველოს დამფუძნებელი კრება იმუშავებდა. ამას კონსტიტუციის უკანასკნელი 149-ე მუხლი არეგულირებდა: „პირველი პარლამენტის შეკრებამდე მის მაგივრობას გასწევს დამფუძნებელი კრება.“

1921 წელს ნოემბრის პირველი კვირა დღე 6 ნოემბერი იყო. საბჭოურ ოკუპაციას ხელი რომ არ შეეშალა, ეს იქნებოდა მნიშვნელოვანი თარიღი საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ცხოვრებაში და ეს დღე შევიდოდა ქართული პარლამენტარიზმის ისტორიაში. სინამდვილეში კი 1921 წლის 6 ნოემბერი ერთი უსახური საბჭოური დღე აღმოჩნდა, ამ დღეს თბილისში გამოსულ საბჭოთა გაზეთებში „დიდი ოქტომბრის რევოლუციის“ წლისთავის მოლოდინი იგრძნობოდა, რომელიც მომდევნო დღეს აღინიშნა საქართველოსა და მთელ საბჭოეთში.

³⁶ „ერთობა“, N16, 1921 წლის 23 იანვარი, 2.

³⁷ თავის მხრივ, დამფუძნებელი კრების გახსნა დაამთხვავს რუსეთის თებერვლის რევოლუციის წლისთავს. სიმბოლურად, ამით აღინიშნებოდა, რომ საქართველო აგრძელებდა თებერვლის რევოლუციის დემოკრატიულ იდეალებს.

IX. 1921 წლის თებერვალ-მარტის ომის დაწყება, კონსტიტუციის მიღება და გამოქვეყნება

საქართველოს პირველი კონსტიტუცია არ მიუღიათ „ნაუცბათევად“, როგორც ამას საბჭოთა პერიოდში აღნიშნავდნენ³⁸ და ეს ფრაზა დღესაც ფიგურირებს ზოგიერთ პუბლიცისტურ თუ სამეცნიერო ნაშრომში. 1921 წლის კონსტიტუცია არ ყოფილა ნაუცბათევი დოკუმენტი. კონსტიტუციის პროექტი დიდი ხნის განმავლობაში მუშავდებოდა, მისი განხილვა დამფუძნებელ კრებაში 1920 წლის 24 ნოემბრიდან მიმდინარეობდა. 1921 წლის 16 თებერვალს დანიშნული იყო დამფუძნებელი კრების სხდომა, რომლის დღის წესრიგში მუხლობრივი განხილვისათვის შეტანილი იყო კონსტიტუციის პროექტის მე-7-მე-15 თავები, ხოლო 17 თებერვალს კონსტიტუციის პროექტის ბოლო ორი თავი. ამით დამთავრდებოდა მუხლობრივი განხილვა. რაც შეეხება თავებს შორის შესაძლო წინააღმდეგობათა შესწორებას და ტექსტის საერთო რედაქციას – ეს დიდ დროს არ დაიკავებდა. მაგრამ კონსტიტუციის პროექტის განხილვის ნორმალური მსვლელობა დაარღვია საბჭოთა რუსეთის წითელი არმიის თავდასხმამ. საქართველოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას სასიკვდილო საფრთხე დაემუქრა.

ომის დაწყება, თბილისთან მიმდინარე ბრძოლები, ბუნებრივია, აისახა დამფუძნებელი კრების მუშაობაზე. უფრო დაჩქარდა კონსტიტუციის პროექტის განხილვა. გამომსვლელები, როგორც იმდროინდელ პრესაშია აღნიშნული, ცდილობდნენ მოკლედ და ზუსტად ჩამოეყალიბებინათ თავიანთი პოზიცია. 1921 წლის 21 თებერვალს საქართველოს დამფუძნებელმა კრებამ თავის საგანგებო სხდომაზე ერთხმად მიიღო საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუცია, რითაც შეასრულა თავისი ძირითადი ამოცანა. დამფუძნებელი კრების წევრი გიორგი გვაზავა კონსტიტუციის მიღებასთან დაკავშირებით შემდეგ იგონებდა: „დამფუძნებელი კრება მუშაობდა თავგამოდებით მაშინაც კი, როცა ქალაქს მოაწვა რუსეთის ლაშქარი, ისმოდა ზარბაზანი და ცაში სქდებოდა ყუმბარები... ჩვენ დავიშალენით მხოლოდ გათენებისას, როცა საბოლოოდ დავამტკიცეთ ჩვენი კონსტიტუცია – ძირითადი კანონები საქართველოს რესპუბლიკისა.“³⁹

³⁸ მაგალითად, გ. ა. ერემოვი წერდა: „დამფუძნებელმა კრებამ მეტად ნაუცბათევად საღამოს სხდომაზე კონსტიტუციის პროექტი დაამტკიცა... მუხლობრივად მისი მხოლოდ პირველი ოთხი თავი იქნა განხილული. დანარჩენი თავები კი განხილვის გარეშე დაამტკიცეს. დაირღვა კონსტიტუციის დამტკიცების მათ მიერ შემუშავებული წესიც.“ ერემოვი გ. ა., საბჭოთა საქართველოს კონსტიტუციის განვითარების ეტაპები (სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი), 1960, 110.

³⁹ გვაზავა გ., საქართველო და ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია (მეორე წერილი, პარიზი), 1928, 11.

მომდევნო დღეს, 1921 წლის 22 თებერვალს საქართველოს დამფუძნებელმა კრებამ დაამტკიცა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუციის ფრანგული თარგმანი, რომელიც უკვე საფრანგეთში დაიბეჭდა. მას აწერია „ფრანგული თარგმანი დამტკიცდა დამფუძნებელი კრების 1921 წლის 22 თებერვალს“. სხვა ინფორმაცია დამფუძნებელი კრების 22 თებერვლის სხდომის შესახებ არ გაგვაჩნია.⁴⁰

1921 წლის კონსტიტუციის მე-11 მუხლში აღნიშნული იყო: „დამტკიცებისა და მიღების შემდეგ კონსტიტუციას აქვეყნებს დამფუძნებელი კრება თავის წევრთა ხელმოწერით.“ კონსტიტუციის დაბეჭდვა თბილისში ვერ მოესწრო. საქართველოს მთავრობა ჯერ ქუთაისში გადავიდა, სადაც 28 თებერვალს ჩატარდა დამფუძნებელი კრების სხდომა, შემდეგ კი, 10-დან 17 მარტის ჩათვლით, ბათუმში იმყოფებოდა ემიგრაციაში წასვლამდე.

კონსტიტუცია ბათუმში დაიბეჭდა, სავარაუდოდ, თებერვლის ბოლოს ან მარტის დასაწყისში, უკვე მთავრობის ბათუმში ყოფნის პერიოდში იმ დროს ცნობილი გამომცემლის *ნესტორ ხვინგიას* სტამბაში. კონსტიტუცია დასათაურებული იყო შემდეგნაირად: „საქართველოს კონსტიტუცია მიღებული საქართველოს დამფუძნებელი კრების მიერ 1921 წლის თებერვლის 21.“

როგორც ირკვევა, *ნესტორ ხვინგიას* ჰქონდა იმ დროისათვის ტექნიკურად კარგად აღჭურვილი ტიპოგრაფია, იდეურად კი, მის მიერ გამოცემული წიგნებისა და გაზეთებიდან გამომდინარე, ახლოს იდგა საქართველოს მმართველ სოციალ-დემოკრატიულ პარტიასთან.⁴¹

X. 1921 წლის კონსტიტუციის მოქმედების საკითხი

1921 წლის კონსტიტუციის მოქმედების შესახებ სამეცნიერო თუ პუბლიცისტურ ლიტერატურაში აღინიშნება, რომ „1921 წლის კონსტიტუციას ფაქტობრივად არ უმოქმედია“. ასეთი მტკიცება ასახავს იმ რეალობას, რომ კონსტიტუცია მიიღეს ომის პირობებში და ამ ომში საქართველო დამარცხდა, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ტერიტორია მთლიანად ოკუპირებული იქნა საბჭოთა რუსეთის და თურქეთის მიერ.

⁴⁰ იაკობაშვილი ი., საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუციის ფრანგულენოვანი თარგმანის შესახებ – „ქართული პარლამენტარიზმი“, II ტომი, N1(3), 2020, 28-29.

⁴¹ *სიორიძე მ.*, საქართველოს პირველი კონსტიტუციის სტამბურად გამოქვეყნების ადგილი, დრო და გარემოებები, კრებულში: ქართული კონსტიტუციონალიზმის სათავეებთან – საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუციის 90 წლისთავი (სამეცნიერო კონფერენციის მასალები), კონსტიტუციონალიზმის კვლევისა და ხელშეწყობის ცენტრი, 2011, 47.

კონსტიტუციის მოქმედებასთან დაკავშირებით ზოგჯერ წერენ, რომ „მხოლოდ 4 დღე მოქმედებდა“, ანუ მიღებიდან 25 თებერვლამდე, ანუ ქართული არმიის მიერ თბილისის დატოვებამდე. მაგრამ თბილისის დატოვების შემდეგ ომი ორ კვირაზე მეტხანს გრძელდებოდა, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა არსებობას აგრძელებდა. *ნოე ჟორდანიას* მთავრობამ საქართველო 17 მარტის შემდეგ დატოვა. *კარლო ინასარიძე*, ქართული ემიგრაციის თვალსაჩინო წარმომადგენელი, 1921 წლის კონსტიტუციის მოქმედების საკითხს სწორედ ასე განიხილავდა. „კონსტიტუციის მოქმედება საქართველოში შეწყდა 1921 წლის 18 მარტს, როცა საბჭოთა რუსეთის წითელმა არმიამ დაიპყრო დამოუკიდებელი საქართველო.“ *კარლო ინასარიძე* განასხვავებდა 1921 წლის კონსტიტუციის ფაქტობრივ და იურიდიულ მოქმედებას. „დამოუკიდებელი საქართველოს კონსტიტუციის მოქმედება ფაქტიურად შეწყდა საქართველოში ბოლშევიკური რეჟიმის ჩვენში გაბატონების შემდეგ, მაგრამ იურიდიულად იგი დღესაც ძალაშია.“⁴²

1921 წლის კონსტიტუციის მოქმედების საკითხზე როგორი იყო იმ ადამიანთა პოზიცია ვინც ქვეყნის ძირითადი კანონი შეიმუშავა? დამფუძნებელმა კრებამ საქართველოს კონსტიტუცია მიიღო და გამოაქვეყნა ანუ კონსტიტუცია იურიდიულად მოქმედი დოკუმენტი გახდა. კონსტიტუციის მე-10 მუხლი კი აცხადებდა: „ეს კონსტიტუცია ძალაშია მუდმივ და შეუწყვეტელივ, იმ შემთხვევის გარდა, რომელიც ამავე კონსტიტუციას აქვს გათვალისწინებული.“ კონსტიტუციით გათვალისწინებული შემთხვევები დაფიქსირებული იყო 43-ე მუხლში – ამბოხებისა ან ომის დროს პარლამენტს უფლება ჰქონდა, დროებით შეეჩერებინა გარკვეულ უფლებათა გარანტიები; 44-ე მუხლის ძალით კი, დიდი ეპიდემიის დროს მთავრობას უფლება ჰქონდა, დროებით შეეჩერებინა რამდენიმე მუხლი.

მთლიანობაში კი, 1921 წლის კონსტიტუციას, ამოქმედების შემდეგ, ვერავინ შეაჩერებდა. შეიძლებოდა საგანგებო ვითარებაში მისი ზოგიერთი მუხლის შეჩერება, საკონსტიტუციო ცვლილებების გზით ყველა მუხლის გადასინჯვა, გარდა მართვა-გამგეობის ფორმისა, მაგრამ კონსტიტუციის შეჩერების მექანიზმი არ არსებობდა. ყალბია საბჭოთა ლიტერატურაში დამკვიდრებული დებულება, რომ 1921 წლის 17 მარტს დამფუძნებელი კრების უკანასკნელ სხდომაზე „მიიღეს დადგენილება საქართველოს კონსტიტუციის მოქმედების დროებით შეჩერების შესახებ“.⁴³ კონსტიტუციის შეჩერების უფლება დამფუძნებელ კრებას არ ჰქონდა.

⁴² *ინასარიძე კ.*, საქართველოს კონსტიტუცია და მისი ფესვები, კრებულში: *ინასარიძე კ.*, პოლიტიკური კულტურა (პარიზი), 1992, 69.

⁴³ *ერემოვი გ. ა.*, საბჭოთა საქართველოს კონსტიტუციის განვითარების ეტაპები (სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი), 1960, 110.

დამფუძნებელი კრების უკანასკნელი სხდომის სტენოგრამა, სამწუხაროდ, მიკვლეული არ არის. ამ სხდომას და იქ მიღებულ დადგენილებას ეხება გენერალი ალექსანდრე ზაქარიადე თავის მოგონებებში, სადაც „კონსტიტუციის დროებით შეჩერებაზე“ არაფერია ნათქვამი:⁴⁴

„ბათუმში დამფუძნებელმა კრებამ ერთხმად დაადგინა – გაგზავნოს საზღვარგარეთ საქართველოს ეროვნული მთავრობა ბ-ნ ნოე ჟორდანიას მეთაურობით. მას ეძლეოდა უფლება, შეედგინა კოალიციური მთავრობა შემდეგი შემადგენლობით: ორი წარმომადგენელი სოციალ-დემოკრატიული, ერთი – ეროვნულ-დემოკრატიული და ერთი – სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიების. ბ-ნ ნოე ჟორდანიას ეძლეოდა უფლება, თან წაეყვანა მუშაობისთვის აუცილებელი სპეციალისტები და პიროვნებები.

მთავრობას დაევალა დაეცვა საქართველოს და ქართველი ერის ინტერესები მთელი დედამიწის მთავრობებისა და ერების წინაშე...

ასეთი იყო უკანასკნელი დადგენილება თავისუფალი ქართველი ერის თავისუფლად არჩეული პარლამენტისა. ამიტომ, სანამდე ქართველი ერი არ იქნება თავისუფალი და მას არ ექნება შესაძლებლობა მართლაც თავისუფლად აირჩიოს თავისი პარლამენტი, მანამდე ეს დადგენილება სავალდებულო რჩება ყველა ქართველისთვის და საქართველოს მოქალაქისთვის.“⁴⁵

კონსტიტუციის შეჩერებაზე არაფერია ნათქვამი იონა თოდუას მოგონებებშიც ბათუმში დამფუძნებელი კრების მუშაობის შესახებ.⁴⁶

კარლო ინასარიძე, რომელიც ეხება დამფუძნებელი კრების უკანასკნელ სხდომას ბათუმში, ასევე არაფერს ამბობს კონსტიტუციის მოქმედების შეჩერებაზე: „1921 წლის 16 მარტს, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელმა კრებამ ჩაატარა უკანასკნელი სხდომა ბათუმში და საქართველოს მთავრობას, ნოე ჟორდანიას მეთაურობით, დაავალა დაეტოვებია საქართველოს ტერიტორია და უცხოეთიდან განეგრძო მოღვაწეობა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის.“⁴⁷

1921 წელი გარდამტეხი აღმოჩნდა ქართული კონსტიტუციონალიზმის ისტორიაში. 1921 წლის 21 თებერვალს საქართველოს დამფუძნებელმა

⁴⁴ ა. ზაქარიადის მოგონებები 1990 წელს გადაეცა გ. შარაძეს და მან მოგვიანებით მთლიანად გამოაქვეყნა ეს ნაშრომი – ზაქარიადე ა., საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1917-1921), წიგნში: შარაძე გ., ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, IV ტომი, 2003, 177-316.

⁴⁵ ზაქარიადე ა., საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა (1917-1921), წიგნში: შარაძე გ., ქართული ემიგრანტული ჟურნალისტიკის ისტორია, IV ტომი, 2003, 296.

⁴⁶ თოდუა ი., „გაქცევის დღიური“, წიგნში: თოდუა-წულუკიძე ქ., ჩემი თავგადასავალი და ზოგიერთი მოგონებანი, საბჭოთა წარსულის კვლევის ლაბორატორია, 2019, 143-144.

⁴⁷ ინასარიძე კ., პატარა „ოქროს ხანა“, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა 1918-1921, რადიოლოკენტაცია (მიუნხენი), 1984, 479.

კრებამ შეასრულა თავისი უმთავრესი ამოცანა და მიიღო კონსტიტუცია, თუმცა საბჭოთა რუსეთის თავდასხმამ და საოკუპაციო რეჟიმის დამყარებამ ევყენას, ამ კონსტიტუციის მიხედვით, ცხოვრების საშუალება არ მისცა. გასაბჭოების შემდეგ საქართველო მარიონეტული „რევოლუციური კომიტეტის“ სახელით იმართებოდა, რომელმაც სახელმწიფო სუვერენიტეტის და დემოკრატიული ინსტიტუტების დემონტაჟი მოახდინა. საბჭოთა საქართველოს კონსტიტუცია კი 1922 წლის 2 მარტს მიიღეს, რუსეთის ფედერაციის 1918 წლის კონსტიტუციის ნიმუშის მიხედვით. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის კონსტიტუციასთან მისი შედარება მკაფიოდ წარმოაჩენს საბჭოური კონსტიტუციონალიზმის ცრუ დემოკრატიულ და ფასადურ ხასიათს.

XI. საქართველოს 1921 წლის კონსტიტუცია და ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია

საბჭოთა ოკუპაციის პირველ ხანებში საქართველოს განთავისუფლებისთვის მებრძოლ ძალებს მიაჩნდათ, რომ საქართველოს დეოკუპაციის შემთხვევაში ხელისუფლებაში დაბრუნდებოდა საქართველოს დამფუძნებელი კრება და მის მიერ დანიშნული მთავრობა. ამაზე კარგად მეტყველებს 1922 წლის თებერვლის დასაწყისში ჩატარებული საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის არალეგალური კონფერენციის მიერ მიღებული მიმართვა დამფუძნებელი კრების პრეზიდიუმისადმი:

„საქართველოს დამფ. კრების პრეზიდიუმს: ნიკოლოზ ჩხეიძეს, ექვთიმე თაყაიშვილს და სიმონ მდივანს

საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული კონფერენცია მოგესალმებათ თქვენ, სავსებით დარწმუნებული, რომ ჩქარა აღსდგება საქართველოს რესპუბლიკის შელახული უფლებები და მას სათავეში ჩაუდგება ისევ ხალხის თავისუფალი ნების გამომხატველი უმაღლესი ორგანო და მისი კანონიერი მთავრობა.“⁴⁸

ეს მიმართვა თარიღდება 1922 წლის 7 თებერვლით. დაახლოებით ერთი თვის შემდეგ, 1922 წლის 3 მარტს საქართველოს სამმა პოლიტიკურმა პარტიამ (სოციალ-დემოკრატიული, დემოკრატიული პარტია და სოციალისტ-ფედერალისტთა) მიიღო ერთობლივი დეკლარაცია, რომელშიც ხაზგასმით აღნიშნავდნენ, რომ ამ სამ პარტიას „დამოუკიდებლობის ერთსულოვნათ დამცველ დამფუძნებელ კრებაში ემხრობოდა დეპუტატთა 93%“. დეკლარაცია მოითხოვდა საქართველოდან რუსეთის საოკუპაციო

⁴⁸ საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის არალეგალური კონფერენციის ანგარიში – „თავისუფალი საქართველო“, N22, 1922, 21.

ჯარების გაყვანას და ოკუპაციის გაუქმებას, „რასაც ბუნებრივად მოჰყვება რესპუბლიკის კონსტიტუციის მიერ დაწესებული კანონიერი რეჟიმის აღდგენა“.⁴⁹

დროის გასვლასთან ერთად, ახალი პოლიტიკური რეალობა იქმნებოდა და დეოკუპაციის შემდეგ საქართველოს სახელმწიფო მოწყობაში უკვე გარკვეული ცვლილებების შეტანას მიიჩნევდნენ საჭიროდ. ამ მხრივ ნიშანდობლივია *ნოე რამიშვილის* მიერ მომზადებული საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის ახალი პროგრამის პროექტი, რომელიც 1925 წელს გამოქვეყნდა. მისი ზოგიერთი დებულება არ შეესაბამებოდა 1921 წლის კონსტიტუციას და მასში ცვლილებების შეტანას გულისხმობდა, მაგალითად, *ნოე რამიშვილი* შესაძლებლად მიიჩნევდა ახალი ავტონომიების შექმნას საქართველოში:

„აღდგენა დემოკრატიულ რესპუბლიკის კონსტიტუციით აფხაზეთისა და სამუსლიმანო საქართველოსთვის დაფუძნებულ ავტონომიისა, აგრეთვე საინგილოსათვისაც (ზაქათალის ოლქი) უკეთუ მეზობლებთან დადებულ ხელშეკრულების თანახმად, არბიტრის დადგენილებით, ის საქართველოს დაუბრუნდება. მინიჭება ავტონომიისა ყველა პატარა ერისათვისაც, რომელსაც აქვს განსაზღვრული მთლიანი ტერიტორია და რომელიც ფარული, საყოველთაო, პირდაპირი, თანასწორი და პროპორციული არჩევნით სათანადო სურვილს გამოთქვამს.“⁵⁰

საინტერესოა, თუ როგორ წარმოედგინა პოლიტიკურ ემიგრაციას (კონკრეტულად სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას) კონსტიტუციური წესრიგის აღდგენა საქართველოში. 1941 წელს, როდესაც საბჭოთა ხელისუფლება მძიმე ვითარებაში იყო, არ გამორიცხავდნენ გერმანიის ჯარის საქართველოს ტერიტორიაზე შემოსვლას. საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული პარტიის საზღვარგარეთის ბიურომ შეიმუშავა საინტერესო დოკუმენტი, რომელიც საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენას ითვალისწინებდა. სხვა საკითხია, რომ გერმანიის ჯარები საქართველოში არ შემოჭრილან და რომც შემოსულიყვნენ, რამდენად დაუშვებდა ნაცისტური გერმანია საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისაკენ გადადგმულ ნაბიჯებს.⁵¹ ამ შემთხვევაში ჩვენთვის მთავარია ქართული ემიგრაციის ხედვა: თუკი გერმანიის ჯარი საქართველოში შემოვიდოდა, საქართველოში ადგილობრივ ანტისაბჭოთა

⁴⁹ საქართველოს პოლიტიკურ პარტიათა დეკლარაცია – „თავისუფალი საქართველო“, N 20, 1922 წლის 15 აპრილი, 4.

⁵⁰ *რამიშვილი ნ.*, საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის პროგრამის პროექტი (საკამათოდ) „ბრძოლა“, N10-11, 1926, 36.

⁵¹ აქ ქართულ ემიგრაციაზე დიდ გავლენას ახდენდა 1918 წლის მაგალითი, როდესაც იმდროინდელმა გერმანიამ მხარი დაუჭირა საქართველოს დამოუკიდებლობას.

პოლიტიკურ ძალებს უნდა შეექმნათ დროებითი მთავრობა. მუდმივი მთავრობის ჩამოსაყალიბებლად საქართველოში უნდა დაბრუნებულიყო ემიგრაციაში მყოფი ნაციონალური მთავრობა. ცხოვრების ნორმალურ კალაპოტში ჩასაყენებლად „აღდგენილ იქნება კონსტიტუციის ყველა პოლიტიკური მუხლები და ცხადდება თავისუფლება სიტყვის, ბეჭდის, კრების, სარწმუნოების, კავშირების და სხვა“.⁵² ამ დოკუმენტში აღარაა ნათქვამი, მაგრამ უნდა ვიგულისხმოთ, რომ პოლიტიკური უფლებების აღდგენა შესაძლებელს გახდიდა არჩევნების ჩატარებას და ახალ საკანონმდებლო ორგანოს შექმნა იმ ცვლილებების შეტანა 1921 წლის კონსტიტუციაში, რასაც საჭიროდ მიიჩნევდნენ მასში წარმოდგენილი პოლიტიკური ძალები.

⁵² ჩვენი პოზიცია ომის დროს – „ჩვენი დროშა“, N1, 1949, 33-34.